

Ten Reasons Why We Cannot Turn to AI for Psak *Understanding the Nature and Philosophy of the Halachic Process*

Workers in many fields fear being replaced by AI. This article considers whether AI will replace *poskim*. (Note: The writer may have a vested interest in this question.)

More precisely, imagine a computer trained on all rabbinic literature. Theoretically, this computer using AI could predict what, say, R. Moshe Feinstein would rule, better than a human. To be clear, this is not yet possible. Nowadays, if you ask ChatGPT what R. Feinstein would say about “X,” it would likely make up an *Igrot Moshe*. But most likely, with time, AI will be improved and programed to stop making things up. And, while this has not yet been done, it could be trained on all of the *seforim* on *Otzar Hachochma*, which would allow it to make a reasonable prediction of what R. Feinstein would say.

Of course, we would want to test it. But let’s say we tested it against all

semicha students in RIETS, with original questions and novel scenarios. (We could use the same graders who currently grade the tests and the tests could be graded blindly ensuring accuracy of the results.) Imagine—and while this is not yet possible it is not inconceivable—that AI outperformed all the students. Would it be reasonable to say that AI is more qualified to *psaken* than all the human RIETS students? Even if it wasn’t perfect, if it was shown to be more reliable than humans, it would seem reasonable that it could be relied upon.

Let us clarify, this is not possible nowadays. Today I can use a tool like the Bar Ilan responsa program to search for responsa that discuss my topic of interest. I can use Google to see what other people may have said about my question, if their opinions are available on the internet. These tools are, of course, very useful. However, if I have a novel question, they cannot tell me the answer. I would still have

**Rabbi Netanel
Wiederblank**

Rebbe, RIETS

to extrapolate from that which was previously discussed. Moreover, even if my exact question had been discussed and debated, I would still need to decide which authority to follow. Either way, human analysis is required. With AI, conceivably, that would be unnecessary. *Once we tested our AI posek and determined that it was more reliable than human poskim, we could turn to it for our questions.*

In the analysis that follows we consider ten overlapping reasons why we should not turn to AI in this manner. Some factors are fundamental, while others are practical and theoretically solvable.

Of course, AI might still be very useful in helping a human *posek* solve a halachic question. If such a program is ever created, humans might do very well taking advantage of the powerful tools AI affords, but it will never replace the human in the realm of *psak*.

Lo Ba-Shamayim Hi

If *psak* resembles a solution to a math problem in which there is one correct answer, then it follows that if a computer is more likely to come up with the right answer, it should be followed. However, this approach fails to appreciate what *psak* is.

Psak is not a preexisting thing. It is created by the *posek*. It is not the answer to the question; it is a **human** answer to the question given by a qualified *posek*, someone *higiya l-hora'ah*.¹ It only becomes halacha once it is issued. The story of *tanur shel achnai*² and its climax, “*lo ba-shamayim hee*” (halachic matters are not decided in heaven), illustrates this point:

תנא באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו אמר להם אם הלכה כמותי חרוב זה יוכיח נעקר חרוב ממקומו מאה אמה ואמרי לה ארבע מאות

אמה אמרו לו אין מביאין ראיה מן החרוב חזר ואמר להם אם הלכה כמותי אמת המים יוכיחו חזרו אמת המים לאחוריהם אמרו לו אין מביאין ראיה מאמת המים חזר ואמר להם אם הלכה כמותי כותלי בית המדרש יוכיחו... חזר ואמר להם אם הלכה כמותי מן השמים יוכיחו יצאתה בת קול ואמרה מה לכם אצל ר"א שהלכה כמותו בכ"מ עמד רבי יהושע על רגליו ואמר (דברים ל"ב) לא בשמים היא מאי לא בשמים היא אמר רבי ירמיה שכבר נתנה תורה מהר סיני אין אנו משגיחין בבת קול שכבר כתבת בהר סיני בתורה (שמות כג:ב) אחרי רבים להטות אשכחיה רבי נתן לאליהו א"ל מאי עביד קוב"ה בההיא שעתא א"ל קא חייך ואמר נצחוני בני נצחוני בני...

On that day, R. Eliezer brought forward every imaginable argument, but the Sages did not accept them. He said to them, "If Halacha accords with me, let this carob tree prove it!" Thereupon, the carob tree was torn a hundred cubits out of its place—others say it was four hundred cubits. "No proof can be brought from a carob tree," they retorted. Then he said to them, "If Halacha accords with me, let the stream of water prove it!" Thereupon, the stream of water flowed backwards. "No proof can be brought from a stream of water," they rejoined. Again he urged, "If Halacha accords with me, let the walls of the house of study prove it" ... Again he said to them, "If Halacha accords

with me, let it be proved from heaven!" Whereupon a heavenly voice (bat kol) cried out, "Why do you dispute with R. Eliezer? In all matters, Halacha is in accordance with him!" But R. Yehoshua arose and exclaimed, "It is not in heaven." What did he mean by this? R. Yirmiyah explained, "The Torah already has been given at Mount Sinai; we pay no attention to a heavenly voice, because You (i.e., God) already wrote in the Torah at Mount Sinai, 'Follow the majority opinion.'" R. Natan met Eliyahu and asked him, "What did God do at that time?" [Eliyahu responded,] "He laughed [with joy], saying, 'My sons have defeated Me, My sons have defeated Me.'"

Bava Metzia 59b

According to Ran, the miracles and *bat kol* indicated that R. Eliezer was correct and had arrived at the truth. Nevertheless, God demands that the Torah be interpreted by humans and that the majority position be followed. Presumably, the majority is more likely to arrive at the truth. But even if it does not, we still follow the majority:

שמאחר שהכרעת התורה נמסרה להם בחייהם, ושכלם היה מחייב לטמא, היה מן הראוי שיהיה טמא אע"פ שהוא הפך מן האמת, שכן מחייב השכל האנושי. והשאר אע"פ שאומרים אמת, אין ראויין לעשות

If *psak* resembles a solution to a math problem in which there is one correct answer, then if a computer is more likely to come up with the right answer, it should be followed. However, this approach fails to appreciate what *psak* is.

מעשה כן בדרכי התורה, כמו שלא טהרו בעל מחלוקתו של רבי אליעזר, אע"פ שניתנה עליהם בת קול מן השמים שהלכה כדבריו.³ Since the interpretation of the Torah is in their jurisdiction, and their intellects understood that it is impure (tamei), it is appropriate that it be deemed tamei **even though this is the opposite of truth, because this is what their intellect dictated.** The other view, even though it is true, should not be followed in matters of Torah, just as they did not follow the view of R. Eliezer despite the bat kol (heavenly voice) that Halacha follows him.

Drashot HaRan, #7

R. Moshe Feinstein develops a similar approach in his Introduction to *Igrot Moshe*, where he argues that there is an objective, heavenly truth and a halachic, normative truth. The Torah tells us to follow the halachic truth even as we acknowledge it may not correspond to the objective, heavenly truth.

Let's give an illustration that demonstrates this point. The Talmud debates whether preparatory acts for a circumcision on Shabbat are permitted if they could have been done before Shabbat. According to R. Eliezer, they are permitted under the general dispensation allowing Shabbat to be violated in order to carry out the circumcision on the eighth day. According to the *Chachamim*, though, doing so would constitute a full-fledged violation of Shabbat and, if done with intent and warning, would be punishable by execution. Halacha follows the opinion of the *Chachamim*, yet the Talmud (*Shabbat* 130a) relates that the inhabitants of R. Eliezer's town acted in accordance with his view and were rewarded for doing so:

א"ר יצחק עיר אחת היתה בא"י שהיו עושין כר"א והיו מתים בזמן ולא עוד אלא שפעם אחת גזרה מלכות הרשעה גזרה על ישראל על המילה ועל אותה העיר לא גזרה.

R. Yitzchak said: There was a city in Israel that followed the view of R. Eliezer and its residents died on time (i.e., they did not die early despite doing an act that according to Halacha should bring about early death). Additionally, there was once a decree by the evil kingdom banning Jews from circumcision, but the decree was not enacted upon that town (i.e., they were rewarded for their devotion to the mitzva of circumcision).

Shabbat 130a

How could the inhabitants of R. Eliezer's town be rewarded for following the view that ultimately would be deemed incorrect? While we cannot blame them for following their teacher, one would have expected them to experience some sort of natural spiritual consequence for committing acts that constitute a violation of Shabbat.

The answer is that the inhabitants of R. Eliezer's town were doing the right thing when they cut down trees on Shabbat. They asked their rav and followed his *psak*. As such, they were rewarded. If we were to do this, we would be punished. For us, it's wrong. We don't follow R. Eliezer.

Now, we should point out that this is NOT the same thing as papal infallibility. The Torah lays out a process to follow when the Sanhedrin gets it wrong. Humans, even the greatest Torah scholar, may make a mistake. There may even be times when an individual expert wouldn't follow the Sanhedrin if he is convinced they are

wrong.⁴ But, to oversimplify a complex topic, we can say that we are doing the right thing when we follow directions.⁵ So what are these directions? This brings us to reason #2.

We are Meant to Follow Directions

The Torah predicts that there will be matters of law that will be unknown and articulates how to solve these questions. When there was a Sanhedrin this meant turning to them for all questions of halacha.

כי יפלא ממה דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין ובין נגע לנגע דברי ריבת בשעריה וקמת ועליה אל המקום אשר יבחר ה' אלהיה בו: וראת אל הכהנים הלויים ואל השפט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט: ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא אשר יבחר ה' ושמרת לעשות ככל אשר יאמר: על פי התורה אשר יאמר ואל המשפט אשר יאמרו לך תעשה לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל:

If a matter eludes you regarding the law, between blood and blood, between judgment and judgment, or between lesion and lesion, words of dispute in your cities, then you shall rise and go up to the place the Lord, your God, chooses. And you shall come to the Levitic kohanim and to the judge who will be in those days, and you shall inquire, and they will tell you the words of judgment. And you shall do according to the word they tell you, from the place the Lord will choose, and you shall observe to do according to all they instruct you. According to the law they

See more shiurim and articles from Rabbi Wiederblank at www.yutorah.org/teachers/Rabbi-Netanel-Wiederblank

instruct you and according to the judgment they say to you, you shall do; you shall not divert from the word they tell you, either right or left.

Devarim 17:8-11

We turn to them because, as Ramban explains, God empowered the high court to interpret the law.

כי התורה נתנה לנו ע"י משה רבינו בכתב וגלוי הוא שלא ישתוו הדעות בכל הדברים הנולדים וחתך לנו ית' הדין שנשמע לב"ד הגדול בכל מה שיאמרו בין שקבלו פירושו ממנו או שיאמרו כן ממשמעות התורה וכוונתה לפי דעתם. כי על המשמעות שלהם הוא מצוה ונותן לנו התורה.

For the written Torah was given to us via Moshe, and it is self-evident that differing views will be expressed in new situations. God established the law for us that we should listen to the high court in all matters, whether they rule based on tradition or because they understand from the text that such is the Torah's intention.

For according to their reading [of the text] God commands and gives us the Torah.

Ramban's Glosses to Ramban's Sefer Hamitzvot Shores #1

Of course, we currently do not have a Sanhedrin, but *Sefer ha-Chinuch* explains that this principle, to a large degree, applies to the Torah scholars of each generation—they are empowered to interpret the law.

לְשִׁמְעַת בְּקוֹל בֵּית דִּין הַגָּדוֹל וְלַעֲשׂוֹת כָּל מַה שְּׂיִצְווּ אוֹתָנוּ בְּדַרְכֵי הַתּוֹרָה בְּאִסּוּר וּמִתְּוָה, וְטָמֵא וְטָהוֹר, וְחַיֵּב וּפְטוּר, וּבְכָל דְּבַר שְׂיִרְאָה לָהֶם שֶׁהוּא חֲזוּק וְתָקוּן בְּדַתְנוּ, וְעַל זֶה נֶאֱמַר (דברים יז י) וְעֲשִׂיתָ עַל פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יִגִּידוּ לָךְ.... וְנוֹהֶגֶת מִצְוָה זוֹ בְּזִמְנֵי שְׂבִית דִּין הַגָּדוֹל בִּירוּשָׁלַיִם בְּזָקָיִם וּנְקֻבוֹת, שֶׁהֵכֵל מִצְוֵי לַעֲשׂוֹת כָּל אֲשֶׁר יִרְוּ. וּבְכָלֵל הַמִּצְוָה גַּם כֵּן לְשִׁמְעַת וְלַעֲשׂוֹת בְּכָל זְמַן וְזִמְנֵי מִצְוֹת הַשׁוֹפֵט, כְּלוּמָר, הֶחֱכֵם הַגָּדוֹל אֲשֶׁר יִהְיֶה בִּיְמֵינוּ בְּזִמְנֵינוּ, וְכִמוֹ שְׂדֵרְשׁוּ וְזָכוּרָנָם לְבִרְכָה (ר"ה כה, ב) וְאֵל הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בְּיָמֵינוּ הֵם, יִפְתָּח בְּדוֹרוֹ

בְּשִׁמְעוֹת בְּדוֹרוֹ, כְּלוּמָר, שְׂמִעְוָה עֲלֵינוּ לְשִׁמְעַת בְּקוֹל יִפְתָּח בְּדוֹרוֹ כְּמוֹ לְשִׁמְעוֹת בְּדוֹרוֹ.

To listen to the voice of the Great Court and to do all that they command us in the paths of the Torah — regarding the forbidden and the permitted, the impure and the pure, the liable and the exempt and in everything that appears to them to be a reinforcement and enhancement to our religion. And about this is it stated (Deuteronomy 17:10), “And you shall act according to the word that they tell you.” And it is repeated adjacently (Deuteronomy 17:12) to strengthen the thing, “According to the instruction that they instruct you and to the judgment that they say to you shall you act.” And there is no difference in this, whether the thing that they see is from their own intellects or is something that they extracted by one of the comparisons through which the Torah is expounded, or something that they agreed is from the secrets of the Torah or they see that the thing is like this in any other way — in everything, we are obligated to listen to them.... And this commandment is practiced by males and females at the time that the Great Court is in Jerusalem, as all are commanded to do that which they instruct. And also included in this commandment is to listen and do like the commandment of the judge in each and every generation — meaning to say, the great sage that is with us in our times. And [it is] like they, may their memory be blessed, expounded (Rosh Hashanah 25b), “To the judge that will be in those days’ — Yiftach in his generation is like Shmuel in his generation”; meaning, that there is a commandment upon us to listen to the voice of Yiftach in his generation, [just] like to Shmuel in his generation.

Sefer Hachinuch #495

Thus, when we turn to a human posek for halachic guidance we are following God's directions, and we don't need to worry that the posek got it wrong. In

fact, as the aforementioned Ran writes, even if he got it wrong, we are following the Torah when we follow him.

Some thinkers go even further, arguing, based on the *Yerushalmi*, that when the Torah was given God sometimes transmitted to Moshe the possibilities, charging the Torah scholars of each generation to determine the normative law through honestly studying the teachings they received.⁶

אמר רבי ינאי אילו ניתנה התורה חתוכה לא היתה לרגל עמידה מה טעם וידבר יי' אל משה אמ' לפניו רבונו של עולם הודיעני היאך היא ההלכה אמר לו אחרי רבים להטות רבו המזכין וזכו רבו המחייבין חייבו כדי שתהא התורה נדרשת מ"ט פנים טמא ומ"ט פנים טהור מיניין ודגל"ו.

R. Yanai said: Had the Torah been given in clear-cut decisions (chatucha),⁷ there would be no leg to stand on...⁸ Moshe said to God, “Tell me the normative Halacha.” God responded, “Follow the majority; if the majority acquits, then he is innocent, and if the majority convicts, then he is guilty,” such that the Torah can be interpreted in forty-nine aspects of purity and forty-nine aspects of impurity... Yerushalmi Sanhedrin 4:2

Sometimes it feels like the answer to every question is, “it's a *machloket*.” This can make someone think that odds are we are doing the wrong thing. Or, at least, half the people are doing the wrong thing. But that's not necessarily true as Ritva explains:

שאלו רבני צרפת ז"ל היאך אפשר שיהו שניהם דברי אלהים חיים וזה אוסר וזה מתיר, ותירצו כי כשעלה משה למרום לקבל תורה הראו לו על כל דבר ודבר מ"ט פנים לאיסור ומ"ט פנים להיתר, ושאל להקב"ה על זה, ואמר שיהא זה מסור לחכמי ישראל שבכל דור ודור ויהיה הכרעה כמותם, ונכון הוא לפי הדרש ובדרך האמת יש טעם וסוד בדבה *The French rabbis (of blessed memory) asked: how is it possible that both positions*

could be the words of the living God when one prohibits and the other permits?

They answered: When Moshe ascended to receive the Torah, it was demonstrated to him that every matter was subject to forty-nine lenient and forty-nine stringent approaches. When he queried about this, God responded that the scholars of each generation were given the authority to decide among these perspectives in order to establish normative halacha.

Ritva Eruvin 13b

Thus, when we ask a *posek* our question we are doing what is right. We will be rewarded for following the Torah's directions. If we ask a computer then we are not following the Torah's directions, we are trying to outsmart the Torah. Not a good idea.

Psak Creates a Formal Legal Status

According to some Rishonim, *psak* determines that status of the object upon which the ruling is issued (assuming that it is not demonstrably wrong).

For example, if you ask a *posek* if a piece of meat is kosher and he says it is prohibited, you may not ask a second opinion. Why not? Some explain that doing so is disrespectful to the first *posek*. However, the Raavad and Ritva maintain that the piece of meat becomes prohibited once the first scholar rules it is *asur*, regardless of the theoretical *psak*. Obviously, this would not be the case if a computer issued a *psak*. Put differently, the *psak* creates a formal legal status. Likewise, something does not have the status of a *psak* if issued when the *posek* is intoxicated, even if it is technically correct.⁹

Of course, even according to this approach, it doesn't mean that any ruling issued by a qualified rabbi is

automatically correct. If it can be refuted, it is an error and does not have the status of *psak*. But most of the time competent *poskim* disagree there are no definitive proofs. As we shall see later, *psak* is not like math. In cases like this, when a *posek* rules on a piece of meat according to many, it affects the status of the piece.

Now, we should point out that while this is true regarding a particular piece of meat, it doesn't relate to all pieces. Moreover, there may be a difference between a stringent ruling and a lenient ruling. But either way, the fact that occasionally the humanity of the *posek* determines the legal status of the object indicates that *psak* is not merely about determining the theoretical law (something that AI could conceivably do), it is about creating the law (something AI could not do).

Psak isn't Math

Ramban introduces his work *Milchamot Hashem*, which challenges the interpretations of R. Zerachya ha-Levi, by acknowledging that his questions are not always definitive. However, just because a question is not a definitive refutation, does not mean that it isn't valid. Talmud is not like math. Sometimes an understanding is true because it is more compelling, even if it cannot be proven.¹⁰

Were *psak* like math or formal logic where answers are either demonstrably right or wrong, the use of AI would be more reasonable. But this is not the case. Indeed, in the debates between great *poskim* it is sometimes hard to determine why one *posek* saw one option as more compelling while another preferred a different option. Frequently, the two *poskim* have considered the same sources but came

to different conclusions.¹¹ The identical sources can yield two different results.¹²

Consider a debate between R. Moshe Feinstein and R. Shlomo Zalman Auerbach. Both giants looked at identical sources and came to differing conclusions. How are we to look at this? Should we say one got it right and the other wrong? Or, that maybe they both got it wrong? If that were the case then maybe AI would be a good idea, maybe it is more likely to get it right. But that is not the way we look at it. We say they are both right. Of course, they are not both right for me. If I am a student of R. Feinstein then his answer is the only right answer for me.¹³

The reason for all this is that there is a human component to *psak*, which even generative AI cannot replicate. True AI can paint a tree in the style of Rembrandt. But a computer cannot paint the next Rembrandt. Nobody thinks that if we take all the paintings a painter produced and fed it to a computer and then put the artist in one room and the computer in the next room and told the computer to produce the artist's next painting that the machine will produce the very same painting as the artist. Why not? Because humans are creative. They are not machines. Generative AI isn't creative and it's not human. It looks creative and it looks human, but it's not. Likewise, we could not expect AI to produce R. Auerbach's next *psak*. Which is fine, because now that R. Auerbach has left this world, we turn to the next generation of *poskim* to address the questions he did not answer.

Siyata D-shemaya

While *psak* is primarily an intellectual activity, we also depend on divine assistance, as Ramban stresses.

אפילו יהיה בעיניך כמחליף הימין בשמאל, וכל שכן שיש לך לחשוב שהם אומרים על ימין שהוא ימין, כי רוח השם על משרתי מקדשו ולא יעזוב את חסידיו, לעולם נשמרו מן הטעות ומן המכשול.

Even if it appears to you that they are exchanging right for left; and all the more so [you should listen to them] because you should assume that they are correctly identifying right as right. For God's spirit rests upon His servants and his pious ones, and He safeguards them from error.

Ramban's Commentary to Devarim 17:11

God protects the Sanhedrin from error. As noted, this is not a guarantee that there will be no error. The Torah sets up a system of dealing with mistaken rulings. There is a *korban* relating to error—*par he'elam davar shel tzibur*. There is a whole tractate on the topic, *Horayot*. Nevertheless, God assists the court.

Elsewhere, Ramban notes that this divine assistance is not limited to the Sanhedrin, but applies even in the post-Temple period. In explaining the Talmudic statement, “From the day that the Temple was destroyed, even though prophecy was taken away from the prophets, from the Sages it was not taken away” (*Bava Batra* 12a), Ramban writes that God continues to assist the *poskim* of each generation.¹⁴

While human *poskim* can depend on divine assistance, who is to say machines will be granted the same support?

The interaction between values and law

What goes into issuing a *psak*? Halacha, of course. But that is not all. The *posek* considers Torah values as well. Consider, for example, that the

Talmud states that all of Torah and all of halacha is designed to promote peace as the verse states, “its ways are ways of pleasantness and all of its paths are peace,” דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום:

דאורייתא, ומפני דרכי שלום. כל התורה כולה נמי מפני דרכי שלום היא, דכתיב: דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום!

[This law] does derive from the Torah, but its object is to promote peace. [He objected:] But the whole of the Torah is also for the purpose of promoting peace, as it is written, “Her ways are ways of pleasantness and all her paths are peace!”¹⁵
Gittin 59b

Thus a *posek* needs to take into account whether his ruling will promote peace; will it be pleasant. That doesn't mean that everything goes, but it is something that the *posek* considers. How this plays itself out practically is nuanced, non-formulaic, and very case dependent. These values are not explicated in the *Shulchan Aruch* nor are they always articulated in responsa, even though they play a large role in shaping the decision. An algorithm based entirely on past decisions, issued under different circumstances, may totally miss this.

R. Aharon Lichtenstein, in an article entitled “The Human and Social Factor In Halakha,” *Tradition* 36 (2002) adds that *hora'a* is comprised of two elements: *pesak* and *pesika*. *Pesak* is rooted in seforim. It is done in the beit midrash. *Pesika* involves people. It is the application of what has already been determined in the beit midrash but applied to real people and real cases. It takes human factors, repercussions, and subjective factors into account.

Hora'a is comprised of two elements: pesak and pesika, respectively. The former refers to codification, the formulation of the law pertinent to a given area; and it is most characteristically

manifested in the adoption, on textual or logical grounds, of one position in preference to others. As such, it is, essentially, the concluding phase of the learning process proper, whether on a grand or a narrow scale, and its locus is the bet midrash. Pesika, by contrast, denominates implementation. It bespeaks the application of what has already been forged in the crucible of the learning experience to a particular situation. It does not entail the definitive postulation of the law governing a delimited area or its detail, but, rather, the concurrent and coordinate meshing of all aspects, possibly drawn from widely divergent spheres, obtaining in a concrete situation. Its venue is, publicly, the bet din or, privately, the meeting of inquirer and respondent. It does not necessarily demand of the posek that he take a stand or break fresh ground. Its challenge lies in the need to harness knowledge and responsibility at the interface of reality and halakha.

Another way in which one sees values affect the law is the concept of *naval b-rishut ha-Torah*, which states that something can be disgusting and therefore avoided even if it doesn't violate the letter of the law. There is also the concept of *lifnim mi-shurat ha-din*, which states that there are things one should do even if the law doesn't technically demand it.¹⁶ These principles are often subjective in nature and not subject to rules. It is hard to imagine an algorithm properly taking them into account.

Repercussions and Intuition

A *posek* doesn't just consider the past—he considers the future consequences of his *psak*, many of which are unique to the time and place of the question and will not be accounted for in the responsa literature where answers were addressing different circumstances.

This is true with respect to communal repercussions as well as individual repercussions. Consider, for example, R. Feinstein's discussion over making a blessing over tallit and tefillin for someone who must begin work very early when it is mostly dark outside. Strictly speaking, he cannot make a blessing at this time based on the ruling of most authorities, but R. Feinstein worries that this individual will get into the habit of not making a blessing. Moreover, lack of blessing may prompt other harmful consequences. Therefore, he allows a blessing.¹⁷ Likewise, many *Hilchot Shabbat* rulings take into account factors such as *ziluta d-shabta*, the notion that if we permit an activity that is technically allowed, it will impact the mood of Shabbat. In one place, for example, Rama prohibits an activity in a town without a rabbi since it may get out of hand without rabbinical leadership. But if there are rabbis there, they can educate the people and explain why it is permissible in this case but may not be in other cases. Without educators, people might extrapolate from this case to allow all *amira l'nochri*.¹ Of course, these factors are subjective and variable, and depend on the consequences a *posek* predicts will result from his ruling.

Prognostications such as these are a necessary part of *psak*. But is it responsible to leave them to computers? Of course, we may respond that AI can also figure out what is *ziluta d'Shabbat*. But I think it changes from time to time and place to place. If it was based only on past rulings, it would miss current trends.

Another illustration: R. Feinstein has two responsa in a row. One on microphones on Shabbat and one on hearing aids on Shabbat.¹⁹ If you think

about it, in many respects though not all, this is the same question. Yet he permits one and prohibits the other. There are many factors to this beyond the scope of this article, but part of this discussion considers what Shabbat would look like if we allowed microphones and what would it look like if we did not allow hearing aids. The answers to these questions are not strictly found in Shas and *poskim*. They emerge from the intuition a *gadol* has from his mastery of all of Torah along with his keen understanding of the world that emerges from his mastery of all of Torah along with special *siyata dishmaya* given to those who fear God. A computer has none of that.

What emerges then is that *psak halacha* is not purely mathematical. When a *posek* seeks to solve a practical halachic question, he brings with him his intuition. Thus, R. Soloveitchik begins his responsum, "On Drafting Rabbis and Rabbinical Students," with the admission that he had not approached the sources with complete objectivity. Instead, he had certain intuitive feelings and held basic values that prejudiced him in favor of his decision and guided him in his exploration of the various aspects and facets of the problem:

I have undertaken the research into the halakhic phase of this question... with utmost care and seriousness. Yet I cannot lay claim to objectivity if the latter should signify the absence of axiological premises and a completely detached attitude.

The halakhic inquiry, like any other theoretical cognitive performance, does not start out from the point of absolute zero as to sentimental attitudes and value judgments. There always exists in the mind of the researcher an ethico-axiological background against which the contours of the subject matter in question stand out more clearly... Hence

*this investigation was also undertaken in a similar subjective mood. From the very outset I was prejudiced in favor of the project of the Rabbinical Council of America and I could not imagine any halakhic authority rendering a decision against it. My inquiry consisted only in translating a vague intuitive feeling into fixed terms of halakhic discursive thinking.*²⁰

Chazal teach us that we must follow the rulings of Sanhedrin even if they appear wrong and contrary to halacha. *Kli Yakar* suggests that this this refers to judgment calls and even the obligation of Sanhedrin to, as appropriate, violate the halacha in order to uphold the halacha.²¹ Of course, this notion is also governed by rules. However, it goes without saying that the mandate to consider these sorts of factors precludes the possibility of machine-generated *psak*.

Shimush and Subjective Factors

Psak is not just about what it says on the books. A *posek* must take into account all sorts of unique factors that a computer cannot. When somebody asks me a question and I know they suffer from OCD, I am going to answer in a very different way. Same if they are having shalom bayis issues or financial woes. For example, in the olden days, when it was common to ask a rav questions about *treifot* it was common for a rav to say, "give the meat to a pauper." At first, this doesn't make sense; if it is prohibited then even someone destitute may not eat it. And if it is permitted, why can't the questioner eat it?

The answer is that it is *muttar b-sha'at ha-dechak*, permitted in a time of exigency. That means that it is *assur* for a person who can afford to buy another

chicken but permitted for someone who cannot.²² But what constitutes a *sha'at ha-dechak*? It's not a mathematical formula. It takes a keen eye to figure out.

Of course, a machine can theoretically be trained to take these factors into account. However, at this point, that seems inconceivable. Certainly AI could not *pasken* if it was only trained on books, since, as we have seen, there are so many subjective factors that are relevant that do not emerge from books.

This is why there is so much more to learning how to be a *posek* than studying books and going to class. Just as a doctor needs a residency before practicing on real people, the Talmud says that *shimush* is even more important than learning.

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי:
גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה,
שנאמר: כופה אלישע בן שפט אשר יצק
מים על ידי אליהו, למד לא נאמר אלא יצק -
מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה.

R. Yohanan further said in the name of R. Simeon b. Yohai: *The service of the Torah is greater than the study thereof. For it is said: Here is Elisha the son of Shaphat, who poured water on the hands of Elijah. It is not said who learned but who poured water. This teaches that the service of the Torah is greater than the study thereof.*

Brachot 7b

In my own experience I have seen this countless times. I will arrive at a certain halachic conclusion and my rebbe, Rabbi Willig, will tell me that even if my analysis is correct my conclusion is wrong. If I tell someone this, then "X" will happen, and we must avoid that.

Frequently, when I ask Rabbi Willig a halachic question, he will come up with some sort of creative suggestion to avoid the problem instead of giving a halachic answer. Sometimes it seems

like he gives more advice than *psak* to those going to him for *psak*. Why? That, too, is part of the job of a *posek*. And, to a large degree, it's not something that a computer can do.

Indeed, that is why הרוח לש השומש הלודג הרות. A person seeks *shimush* not primarily to see what the halacha is in situation "X," because for that seforim would work; instead, it is to learn how to answer a person who asks about situation "X." For that, the answer is of not just the strict halacha.

Masora

Every *posek* was taught and trained by a teacher going back to Sinai. This masora or tradition is fundamental to the continuity of Torah.

נמצא מרב אשי עד משה רבנו-- ארבעים
איש, ואלו הן: (א) רב אשי, (ב) מרבא, (ג)
מרבא, (ד) מרב הונא, (ה) מרבי יוחנן ורב
ושמואל, (ו) מרבנו הקדוש, (ז) מרבן שמעון
אביו, (ח) מרבן גמליאל אביו, (ט) מרבן
שמעון אביו, (י) מרבן גמליאל הזקן אביו,
(יא) מרבן שמעון אביו, (יב) מהלל אביו
ושמאי, (יג) משמעיה ואבטליון, (יד) מיהודה
ושמעון, (טו) מיהושע ונתאי, (טז) מיוסף
יוסף, (יז) מאנטיגנוס, (יח) משמעון הצדיק,
(יט) מעזרא, (כ) מברוך, (כא) מירמיה,
(כב) מצפניה, (כג) מהבקוקי, (כד) מנחום,
(כה) מיואל, (כו) ממיקה, (כז) מישיעיה,
(כח) מעמוס, (כט) מהושע, (ל) מזכריה,
(לא) מיהודע, (לב) מאלישע, (לג) מאליהו,
(לד) מאחיה, (לה) מדוד, (לו) משמואל,
(לז) מעלי, (לח) מפניחס, (לט) מיהושע,
(מ) ממושה רבנו רבן שלכל הנביאים, מעם ה'
אלהי ישראל.

Thus, from Rav Ashe back to Moshe Our Teacher, there were forty [generations of] great men; that is to say: (1) Rav Ashe, (2) from Rabba, (3) from Rabbah, (4) from Rav Huna, (5) from Ribbi Yohanan, Rav, and Shemuel, (6) from Our Holy Teacher, (7) from his father, Rabban

Shim'on, (8) from his father, Rabban Gamliel, (9) from his father, Rabban Shim'on, (10) from his father, Rabban Gamliel the Elder, (11) from his father, Rabban Shim'on, (12) from his father, Hillel, and Shammai, (13) from Shemayah and Avtalyon, (14) from Yehudah and Shim'on, (15) from Yehoshua and Nittai, (16) from Yosef and Yosef, (17) from Antignos, (18) from Shim'on the Righteous, (19) from Ezra, (20) from Baruch, (21) from Yirmiyah, (22) from Tsefanyah, (23) from Havaquq, (24) from Nahum, (25) from Yoel, (26) from Michah, (27) from Yeshayah, (28) from Amos, (29) from Hoshea, (30) from Zecharyah, (31) from Yehoyada, (32) from Elisha, (33) from Eliyahu, (34) from Ahiyah, (35) from David, (36) from Shemuel, (37) from Eli, (38) from Pinehas, (39) from Yehoshua, (40) from Moshe Our Teacher, the greatest of all of the prophets, from the LORD God of Israel.

Rambam's Introduction to Mishne Torah

Why is masora important? Especially following the writing of the Oral Law?

The answer is that, as we have seen, *psak* is much more than information. What I get from my rebbe is much more than facts. I am taught how to balance things like canonical texts and mimetic traditions. How factors like hardship, established practice, elitism and so on go into *psak*. But usually, they are not spelled out. They often shape the *posek's* conclusion without his awareness.

These values are passed on from teacher to student. But, of course, each student is not a clone of their teacher. They take what they have received and add their own dimension. If a machine ruled entirely based on the writings of the previous masters, that would effectively end the development of the masora whereby one is original even as they are firmly rooted in the tradition.

Chidushim

We generally think of *chidushim* or novel Torah concepts as part of learning, but not *psak*. But that is absolutely false! In one responsa R. Feinstein was challenged because a certain ruling of his contradicted the ruling of the greatest Acharonim. R. Feinstein forcefully responded that the Torah is not dead. Every qualified *posek* must rule based on his understanding of the law. False humility in cases like this can be catastrophic.²³

Indeed, in *Halakhic Man*, R. Soloveitchik depicts how the halachic man is defined by his creative spirit:

Halakhic man is a man who longs to create, to bring into being something new, something original. The study of Torah, by definition, means gleaning new, creative insights from the Torah (chidushei Torah). ... This notion of chidush, of creative interpretation, is not limited solely to the theoretical domain but extends as well into the practical domain, into the real world. The most fervent desire of halakhic man is to behold the replenishment of the deficiency in creation, when the real world will conform to the ideal world and the most exalted and glorious of creations, the ideal Halakhah, will be actualized in its midst. The dream of creation is the central idea in the halakhic consciousness—the idea of the importance of man as a partner of the Almighty in the act of creation, man as creator of worlds. This longing for creation and the renewal of the cosmos is embodied in all of Judaism's goals. (p. 99)

Thus, in *Emuna u-Bitachon* attributed to Ramban, it states that there is an obligation upon every Chacham to be *michadesh* to the extent of his ability (ותלוכי יפכ הרותב שדחל סכח לכ לע הוצמ). *Nefesh ha-Chaim* (4:12) likewise discusses the tremendous value of *chidushim*.²⁴

Of course, one might claim that generative AI is also capable of producing *chidushim*. It is even capable of producing original works of art. I address this more fully in my article, “What Artificial Intelligence Teaches Us about What it Means to be Human,” in *Jewish Action*, where I distinguish between true human creativity and the apparent creativity displayed by AI. Consider three categories of intelligence: knowledge (knowing information, or *chochmah*), extrapolation (*binah*), and creativity (*chiddush*). Traditional computers certainly store lots of information. Generative AI, which looks at a collection of data to create something new, extrapolates. But true creativity remains uniquely human.

Of course, one might object that most *psak* isn't truly creative. The difference is that humans are capable of true creativity. This is a prerequisite for *psak*. The very fact that we are capable of true creativity fundamentally distinguishes us from machines, even if most of our work is merely derivative.

It will be useful

All this doesn't mean that AI will not be useful for a *posek*. It may come up with sources or point out connections or even come up with good arguments that we might have missed. So while it may end up being a helpful tool for a *posek*, it will not replace the *posek*.

It may also be helpful for non-*poskim*. However, here there is a danger that it may be abused. Just as nowadays people incorrectly google their questions thinking they have no need for a *posek*, if AI produces eloquent and sensible solutions people may think they can be relied upon, when, as we have argued, they cannot.

To illustrate, a person can google a question and see that there are some who are lenient and decide that's good enough for me. That is wrong. Or he may see that some who are stringent and decide he better be strict. That, too, is wrong. Indeed, the Talmud states that before the halacha was decided in accordance with Beit Hillel, one could choose to be a follower of Beit Hillel or Beit Shammai. But if they followed the leniencies of both they are wicked and if they follow the stringencies of both they are like the blind groping in the dark. Every individual must find a *posek*, *asei licha rav*, and follow their rulings, whatever they are.

Thus, just as digest books like *Shmirat Shabbat ki-Hilchata* are useful for both the *posek* and non-*posek*, they don't in any way reduce the need for a *posek*.²⁵ So too, AI can play a useful role in the halachic system without replacing the *posek*.

Finally, Let's take a step back and consider what this question has taught us about *psak*. *Psak* is an encounter with the Divine. It is an exercise in which the human and God partner to determine what is right.

Halakhic man received the Torah from Sinai not as a simple recipient but as a creator of worlds, as a partner with the Almighty in the act of creation. (Halakhic Man, p. 81)

Hashem could have just told us what to do prophetically, but He didn't. Why? Because He trusted us, He wanted to empower us. We must not forfeit this responsibility. Every day we pray not just for wisdom but *ten chelkein u b-torasecha*, give us *our* portion in your Torah. If we were to hand over this responsibility to a computer it wouldn't just be wrong—it would be a tragedy.

Endnotes

1. See *Horayot* 2a with commentaries for what constitutes *higiya l-hora'ah*.

2. A specialized oven whose purity status was debated between the Sages and R. Eliezer.

3. Another formulation of this concept is offered by R. Aryeh Leib Heller-Kahane (1745–1812):

הקדמה לספר קצות-החושן

...דידוע דשכל האדם ילאה להשיג האמת בהיות בארץ שרשו, ולזה אמרו [=המלאכים לקב"ה] אתה מבזה תכשיט שלך, כיוון שעיקר הבריאה עבור התורה, והאדם בשכלו האנושי מהנמנע להשיג האמת האמיתית... והיינו 'פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה', משום דתורה שבעל פה ניתנה כפי הכרעת החכמים, אף על פי שאינו אמת, ונקרא תורת חסד.

4. See Ramban's *Hasagot on Sefer ha-Mitzvot Shores* 1.

5. For more on this complex topic see *Illuminating Jewish Thought* Vol. 1 Chapter 4 and Vol. 3 Chapter 28.

6. This goes further than the Ran cited earlier insofar as both possibilities are equally valid. Or, put differently, whatever answer they choose is the right answer (assuming it qualifies as *eilu v-eilu*).

7. *Pnei Moshe* understands that the passage is noting the ambiguity with respect to halacha (בפסק הלכה בלא נטיית דעת לכאן ולכאן). *Ridvaz* understands this as referring to the manner in which we read *pesukim*. A single correct way was not conclusively revealed even at Sinai but rather left to man to interpret.

8. *Pnei Moshe* explains that the eternity of Torah depends on the possibility of multiple interpretations all of which ultimately are true: "לא היה קיום לעולם דהתורה צריך שתהיה" נדרשת פנים לכאן ולכאן כדלקמיה ואילו דברי הן "אלהים חיים הן". He does not elaborate as to why that there would be no room for *talmud Torah*, which of necessity involves creative use of the human intellect and therefore would not be possible without ambiguity. According to *Korban ha-Eida*, if the Torah had been given as a set of clear laws, we would be unable to use it to resolve new questions. The openness to interpretation and extrapolation allows for uncovering the conceptual basis for solving even modern questions: "לא היה באפשר" כלומר,

להתקיים בה דרוב פעמים הענין משתנה ואינו כמו Thus, the ambiguity within the Torah allows Torah to relate to the challenges of each and every generation.

9. ר"ן עבודה זרה ז א

הנשאל לחכם וטימא לא ישאל לחכם ויטהר וכו': כתב הראב"ד ז"ל בפירושו מס' ע"ז שלו דלא משום כבודו של ראשון נגעו בה אלא משום דכיון דאסרה ראשון שויה חתיכה דאיסורא ושוב אין לה היתר דאפילו התירה שני אינה מותרת והיינו דתניא פרק אלו טרפות (דף מד) חכם שטימא אין חברו רשאי [לטהר אסר אין חבירו רשאי] להתיר כלומר אינו רשאי להתיר דאפילו התיר אינו מותר אפילו היה גדול ממנו בחכמה ובמנין מדקאמר אם היו [שנים] אחד אוסר ואחד מתיר

אם היה אחד מהן גדול בחכמה ובמנין הלך אחריו מכלל דהיכא דלא היו שנים בבת אחת אלא שהאחד אסור בפני עצמו אין חבירו רשאי להתיר (כלומר אינו רשאי להתיר דאפילו התיר אינו מותר ואפילו היה גדול ממנו בחכמה ובמנין מדקאמר) אפילו גדול בחכמה ובמנין והנ"מ בדבר שאין בו מחלוקת אלא משקול הדעת אבל אם טעה בדבר משנה חוזר ומטהר ומתיר כדחתן בבכורות פרק עד כמה (דף כח ב) ומיית לה בסנהדרין פרק אחד דיני ממונות (דף לג א) מעשה בפרה של בית מנחם שניטלה האם שלה והאכילה רבי טרפון לכלבים ובא מעשה לפני חכמים והתירוה ואמרינן התם דאילו איתא לפרה הוה הדרה כיון שטעה בדבר משנה אבל בשקול הדעת ודאי לא מפני שנעשית כחתיכה דאיסורא והני מילי מטומאה לטהרה ומאיסור להיתר אבל בחיוב וזכות חברו המומחה ממנו חוזר... ולפיכך נראה לי דאפילו טעה בשקול הדעת מחזירין הוראתו בהסכמתו וכי אמרינן בפ' אלו טרפות (שם) חכם שאסר אין חבירו רשאי להתיר בלא הסכמתו של ראשון קאמר מפני כבודו של ראשון ועוד כדי שלא תראה תורה כשתי תורות הללו אוסרים והללו מתירים וכעובדא דרבה בר בר חנה דהתם דאכשרה שלא בפניו של רב ומשום האי טעמא גופיה אמרינן הכא הנשאל לחכם וטימא וכו' אבל אילו שמע ראשון טענותיו של שני והודה לו שטעה בשקול הדעת אי נמי לא הודה לו אלא שהשני גדול ממנו מחזיר השני הוראתו של ראשון ומתיר מה שאסר כך נראה לי להלכה אבל למעשה אין בי כח לחלוק על אבות העולם ז"ל:

חידושי הריטב"א מסכת עבודה זרה דף ז עמוד א מיהו דוקא בטעה בשקול הדעת אבל אם טעה בדבר משנה אין הוראתו הוראה כלל ולא חל איסור בחתיכה זאת וחברו רשאי להתירה, כדאמרינן התם בסנהדרין (ל"ג א') מעשה בפרתו של רבי מנחם שניטלה האם שלה והלך רבי טרפון והאכילה לכלבים ובא מעשה לפני חכמים והתירוה ואי לא טעה בדבר משנה הוה משלם ואילו הוה פרה בעינא הוה הדרת ואכלינן אותה כדמוכח התם, וטעמא כדאמרן שכל הוראה בטעות בדבר משנה אפילו מפי גדול הדור לאו הוראה היא ולא חיישינן לה כלל, אלא ודאי מתני' בטועה בשקול הדעת כגון תרי תנאי או תרי אמוראי דפליגי ולא איפסיקא הלכתא כחד מיניהו וסוגיין בעלמא כחד מיניהו ואול האי ופסיק

כאידך, וטועה בדבר משנה הוא שטועה בדבר ברור בתלמוד או בברייתא או בדברי אמורא, ואפ' נפיק מדיוקא כל היכא דהוי דיוקא דייקא וכדאמרינן התם (סנהדרין שם) אפילו אדידי ודידך, והיכא דאשתכח לחד מחכימי ורבוותא ז"ל מילתא דפסק מסברא או מדיוקא ואול האי דלא שמע ההוא פיסקא והורה דלא כותיה, אומר מורי נ"ר דחזינן אילו הוה ידיעה ליה להאי ההוא פיסקא דההוא גאון בעידן הוראתו מקמי דלורי הוה הדר ביה השתא הו טועה בדבר משנה, ואילו לא הוה הדר ביה כיון שזה ראוי להוראה הו דינא כטועה בשיקול הדעת, ואע"פ שהראשון הגאון גדול ממנו.

10. הרמב"ן בהקדמתו לספר מלחמת ה' ואתה המסתכל בספרי, אל תאמר בלבבך כי כל תשובתי על הרב רבי זרחיה זכרונו לברכה כלן בעיני תשובות נצחות, ומכריחות אותך להודות בהם על פני עקשותך, ותתפאר בהיותך מספק אחת מהן על לומדיה, או טררית על דעתך להכנס בנקב המחט לדחות מעליך הכרח ראיתי. אין הדבר כן. כי יודע כל לומד תלמודנו שאין במחלוקת מפרשי ראיות גמורות ולא ברוב קושיות חלוטות שאין בחכמה הזאת מופת ברור כגון חשבוני התשבורת ונסיוני התכונה

11. This is especially true in debates where there are several rounds of back and forth among the *poskim*.

12. Moreover, both positions may be right (*eilu v-eilu*). But even if one believes that only one is right, who is to say who is right?

13. And even if I am a student of R. Auerbach and an AI model concludes that based on what R. Auerbach has written he would rule permissively, it does not follow that I should follow the machine. After all, sometimes a *posek* will change his mind. Knowing the way a person thinks will not always predict what he will say.

14. חידושי הרמב"ן מסכת בבא בתרא דף יב עמוד א הכי קאמר אע"פ שנטלה נבואת הנביאים שהוא המראה והחזון, נבואת החכמים שהיא בדרך החכמה לא נטלה, אלא יודעים האמת ברוח הקדש שבקרבם.

15. Likewise, Rambam writes that when violating Shabbos for a life-threatening situation we do it with haste, don't ask a non-Jew, and it should be done by *gedolei Yisrael* because the halacha is not meant to bring vengeance to the world, but rather bring mercy, kindness, and peace to the world.

רמב"ם הלכות שבת פרק ב הלכה ג

כשעושים דברים האלו אין עושין אותן לא ע"י גוים ולא ע"י קטנים ולא ע"י עבדים ולא ע"י נשים כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם, אלא על ידי גדולי ישראל וחכמיהם, ואסור להתמהמה בחילול שבת לחולה שיש בו סכנה שנאמר (ויקרא י"ח) אשר יעשה אותם האדם

שיכולין לקרות משעלה עמוד השחר וצריך לידע בדיוק מתי הוא התחלת הזמן לאלו שאנוסים, ואף שבש"ע נקט אנוס כגון שהיה משכים לצאת לדרך במקום גדודי היה וליסטים או בבני שיירא שלא ימתינו לו הוא לאו דוקא שנים אלו דאלו שצריכין ללכת למלאכתו ודאי אין לך אונס גדול מזה.

... ולענ"ד נראה שיניחו טלית ותפילין כדי שלא יתרגלו להתפלל בלא טלית ותפילין אף כשתעבור שעת הדחק. שאז יהיו מחוייבין לקרא ק"ש ולהתפלל דוקא בטלית ותפילין, וגם בימים אלו יש לחוש שישכחו מלהניח אחר התפלה, אבל לא יברכו על הטלית אלא לאחר התפלה. אם יהיה הכרת חברו ד"א ואם לא יהיה עדיין הכרת ד"א יצטרכו לחכות עד שיהיה הכרת ד"א, ואם יהיה מוכרת ללכת לפרנסתו ויכול ללכת דאין עליו חיוב כל כך מאחר שלובש טלית קטן ויברך עליו א"כ בכל מקום שימצא בעת הכרת ד"א, ובדבר תפילין אם גם אחרי התפלה עדיין לא יהיה הכרת ד"א והלא יהיה מוכרח ללכת תיכף אחר התפלה לפרנסתו ולא יזמין לו להיות במקום שיוכל להניח תפילין אפשר יש לו לברך ג"כ אף שהוא ת"ח שלא יבא ללול בהמצוה כשלא יברך, ולסתם אינשי גם ככל אופן יש לומר להם שיברכו דיש לסמוך על הר' פרץ שהביא הטור /או"ח/ סימן ל' שיש לחוש שע"י שלא יברכו לא תהיה עצם המצוה חשובה כל כך, ועיין בפ"י הר"ן נדרים דף פ"א בד"ה דבר בטעם הר"י יונה על שלא ברכו בתורה תחלה, ובשעת הדחק הא יש לסמוך על דעת יחיד נגד רבים באיסור דרבנן אף להש"ך בהנהגת הוראת או"ה בסוף סימן רמ"ב ולהב"ח אף בדאורייתא סמכינן עיי"ש, ואף שכתב שם הש"ך דבעי שיהיה גם הפ"מ = הפסד מרובה = הנה חשש הולזול שיש בהנחה בלא ברכה עדיף מהפ"מ דממונן, וכדכתבתי בתשובה חאו"ח קמא סימן י'.

18. דרכי משה הקצר אורח חיים סימן רנג (ז) ובאר זרוע (הל' ערב שבת ס"ו ח) כתב ראיתי בבית מורי [ר' יהודה ב"ר יצחק] שירליא"ן שפעמים מתקרים השאלינ"ט שלהם ובשבת קודם האוכל מדליקין העבדים אש סמוך לקדרות כדי שיתחממו בטוב ויש שמסלקין אותם ונותנים אותם סמוך לאש ומפרשים להתיר מפני שאין לחוש לאוסרן דמסתמא חמין הן קצת קרוב להיד סולדת בו וכשמוסיפין להם חום מותר שהרי גם בישול אין בהן ואפילו יתקררו הרבה אין לאוסרן שגם כוונתן בעבורן הן ואפילו מתכוונים בעבור ישראל אין לחוש דמסתמא אין ישראל רוצה בכך שאילו (ידעין) [ידעין] שהקדרות נתקררו לגמרי לא היו מניחים לחמם אותם כלל וכשהעבדים עושין לאו כל כמיניהו לאסור לנו התבשיל בעל כרחנו ובחופות רגילים לעשות כן עבדיהן ואין איש נמנע לאוכלו וגם רבינו תם ז"ל ושאר גדולי הדור כולם מתירים. מיהו ראוי ונכון שלא לעשות כן משום דאוושא מילתא ואיכא זילותא דשבתא וכל מדינה דלא שכיח בה רבנן ראוי לאסור עליהן דבר זה עכ"ל:

19. שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן פד טעמי האיסור לדבר במייקראפאן /במיקרופון/ בשבת וי"ט י"ד מנ"א תשכ"ט. מע"כ ידידי מהר"ר יצחק סידעלסקי שליט"א.

(ב) והתקדשתם אלו מים ראשונים, והייתם קדושים אלו מים אחרונים, כי קדוש זה שמן ערב. כי אע"פ שאלו מצות מדבריהם, עיקר הכתוב בכיוצא בזה יזהיר, שנהיה נקיים וטהורים ופרושים מהמון בני אדם שהם מלכלכים עצמם במותרות ובכיעורים:

זה דרך התורה לפרוט ולכלול בכיוצא בזה, כי אחרי אזוהרת פרטי הדינין בכל משא ומתן שבין בני אדם, לא תגנובו ולא תגזול ולא תנו ושאר האזהרות, אמר בכלל ועשית הישר והטוב (דברים ו יח), שיכניס בעשה הישר וההשויה וכל לפנים משורת הדין לרצון חבריו, כאשר אפרש (שם) בהגיעי למקומו ברצון הקב"ה. וכן בענין השבת, אסר המלאכות בלאו והטרחים בעשה כללי שנאמר תשבות,

רמב"ן דברים פרק ו פסוק יח ועשית הישר והטוב בעיני ה' - על דרך הפשט יאמר תשמרו מצות השם ועדותיו וחקותיו ותכוין בעשייתן לעשות הטוב והישר בעיניו בלבד. ולמען ייטב לך - הבטחה, יאמר כי בעשותך הטוב בעיני ייטב לך, כי השם מטיב לטובים ולישרים בלבבותם. ולרבותינו בזה מדרש יפה, אמרו זו פשרה ולפנים משורת הדין. והכוונה בזה, כי מתחלה אמר שתשמור חקותיו ועדותיו אשר צוה, ועתה יאמר גם באשר לא צוה תן דעתך לעשות הטוב והישר בעיניו, כי הוא אורה הטוב והישר:

זה ענין גדול, לפי שאי אפשר להזכיר בתורה כל הנהגות האדם עם שכניו ורעיו וכל משאו ומתנו ותקוני הישוב והמדינות כלם, אבל אחרי שהזכיר מהם הרבה, כגון לא תלך רכיל (ויקרא יט טז), לא תקום ולא תטור (שם פסוק יח), ולא תעמוד על דם רעך (שם פסוק טז), לא תקלל חרש (שם פסוק יד), מפני שיבה תקום (שם פסוק לב), וכיוצא בהן, חזר לומר בדרך כלל שיעשה הטוב והישר בכל דבר, עד שיכנס בזה הפשרה ולפנים משורת הדין, וכגון מה שהזכירו בדינא דבר מצרא (ב"מ קח א), ואפילו מה שאמרו (יומא פו א) פרקו נאה ודבורו בנחת עם הבריות, עד שיקרא בכל ענין תם וישר:

תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף פג עמוד א רבה בר בר חנן תברו ליה הנהו שקולאי חביתא דחמרא. שקל לגלימיהו, אתו אמרו לרב. אמר ליה: הב להו גלימיהו. אמר ליה: דינא הכי? אמר ליה: אין, (משלי ב') למען תלך בדרך טובים. יהיב להו גלימיהו. אמרו ליה: עניי אנן, וטרחינן כולה יומא, וכפינן, ולית לן מידי. אמר ליה: זיל הב אגרייהו. - אמר ליה: דינא הכי? - אמר ליה: אין, (משלי ב') וארחות צדיקים תשמר.

17. שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן ו בענין הקדמת זמן ציצית, תפילין, ק"ש ותפילה בשחרית כשהמדינה הקדימה זמן היום מחמת חוסר דלק ר"ח אדר תשל"ט. למע"כ חתני כבני הרה"ג ר' משה דוד סנדלר שליט"א בן מחותני האהוב הרה"ג ר' יצחק איזיק שליט"א. הנה בדבר ק"ש ותפלה דשחרית שנקבע מהמדינה להקדים זמן היום לשעה מחוסר שמן השרפה מצד המלחמה של הערביים ורובא דאינשי הרי צריכין להתחיל פעולתם ממילא בשעה קודם שלכן הוא שעת הדחק גדול שמפורש /שו"ע או"ח/ בסימן נ"ח סעיף ג'.

וחי בהם ולא שימות בהם, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם, ואלו המינים שאומרים שזה חילול שבת ואסור עליהן הכתוב אומר (יחזקאל כ') וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם.

When treating a life threatening condition on the Sabbath it should not be administered by gentiles, by children, by servants, or by women, so that they will not view the Sabbath flippantly. Instead, the treatment should be administered by the leaders of Israel and the wise. It is forbidden to hesitate before transgressing the Sabbath [laws] on behalf of a person who is dangerously ill, as [reflected in the interpretation in the phrase of Leviticus 18:5], "which a person shall perform to live through them," as "[to live through them]" and not to die through them." **This teaches that the judgments of the Torah do not [bring] vengeance to the world, but rather bring mercy, kindness, and peace to the world.** Concerning those non-believers who say that [administering such treatment] constitutes a violation of the Sabbath and is forbidden, one may apply the verse [Ezekiel 20:25]: "[As punishment,] I gave them harmful laws and judgments through which they cannot live."

16. רמב"ן ויקרא פרק יט ..והענין כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלים האסורים והתירה הביאה איש באשתו ואכילת הבשר והיין, א"כ ימצא בעל התאווה מקום להיות שטוף בזמת אשתו או נשיו הרבות, ולהיות בסובאי יין בזוללי בשר למו, וידבר כרצונו בכל הנבלות, שלא הזכיר איסור זה בתורה, והנה יהיה נבל ברשות התורה

לפיכך בא הכתוב, אחרי שפרט האיסורים שאסר אותם לגמרי, וצוה בדבר כללי שנהיה פרושים מן המותרות. ימעט במשגל, כענין שאמרו (ברכות כב א) שלא יהיו תלמידי חכמים מצויין אצל נשותיהן כתרנגולין, ולא ישמש אלא כפי הצורך בקיום המצוה ממנו. ויקדש עצמו מן היין במיעוטו, כמו שקרא הכתוב (במדבר ו ה) הנזיר קדוש, ויזכור הרעות הנזכרות ממנו בתורה בנה ובלוט. וכן יפריש עצמו מן הטומאה, אע"פ שלא הוזהרו ממנה בתורה, כענין שהזכירו (חגיגה יח ב) בגדי עם הארץ מדרס לפרושים, וכמו שנקרא הנזיר קדוש (במדבר ו ח) בשמרו מטומאת המת גם כן. וגם ישמור פיו ולשונו מהתגאל ברבוי האכילה הגסה ומן הדבור הנמאס, כענין שהזכיר הכתוב (ישעי' ט טז) וכל פה דובר נבלה, ויקדש עצמו בזה עד שיגיע לפרישות, כמה שאמרו על רבי חיאי שלא שח שיחה בטלה מימיו:

באלו ובכיוצא בהן באה המצוה הזאת הכללית, אחרי שפרט כל העבירות שהן אסורות לגמרי, עד שיכנס בכלל זאת הצוואה הנקיית בידי וגופו, כמו שאמרו (ברכות נג

ולכן גם בשביל חשש זה שאינו ברור אין לאסור לחולה ולצורך גדול כזה כדלעיל.

והנה לבד זה הא החרש שבאנו מונח המכונה אינו עושה שום מלאכה והנידון הוא על המדברים, שלכן על אותן שאין מדברין ביחוד להחרש אלא בכלל לעלמא הרי אינם מתכוונים ודבר שאין מתכוין מותר ואין זה פ"ר =פסיק רישא= דהא כמה פעמים שאף עם המכונה אינו שומע, ורק על אלו שמדברין ביחוד להחרש הוא מתכוין, וגם הרבה פעמים כשמדברין ביחוד להחרש הוא שומע והיו גם פ"ר ואף בלא פ"ר הא כשמתכוין אסור, ולכן כשאפשר טוב שלא ידברו ביחוד להחרש ותועיל המכונה לרוב הדברים שצריך לשמוע שהוא למה שמדברין בכלל לעלמא כגון מה שצריך לשמוע כשהוא נמצא ברחוב ובביהכ"נ ועל הדברים ששואל ישיבו לו שלא בדבור אלא ברמיזה, ואם א"א כעובדא זו שהיא קטנה בת שש שמוכרחין להשיב לה ולפעמים דוקא בדבור אין לאסור. יידו, משה פיינשטיין.

20. *Community, Covenant and Commitment*, ed. N. Helfgot (Jersey City, 2005), pp. 24-25.

21. כלי יקר דברים פרשת שופטים פרק יז (יא) לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל. פירש רש"י אפילו אומר לך על ימין שהוא שמאל וכו'. נראה שדקדק זה מדלא קאמר לא תסור ימין ושמאל מן הדבר ומדקאמר ימין ושמאל אחר אשר יגידו לך, שמע מינה שהכי קאמר אף על פי שכפי האמת אינו ימין ושמאל זולת מה שהם יגידו לך שהוא ימין ושמאל, ובטעם דבר זה נתקשו המפרשים ונתנו טעמים רבים שנין דין מן דין:

וכפי האמת אין אני רואה שום קושי בדבר כי כבר אמרו חז"ל (חגיגה ג ב) שמה יאמר אדם הואיל והללו מטהרין והללו מטמאין הללו אוסרין והללו מתירין היאך אני למד תורה מעתה תלמוד לומר ניתנו מרועה אחד (קהלת יב יא) כולן אל אחד נתנו וכו', וקשה הלא הדרא קושיא לדוכתא וסוף סוף היאך אני למד תורה, אלא ביאור הדבר הוא שבכל דבר טומאה וטהרה יש כמה פנים לטהרו, וכמה פנים לטמאו, ואם התורה טהרתו הוא מפני שהצדדים המראים פני טהרה הם מרובים יותר מן הפנים המראים פני טומאה וכן להיפך, והוא הדין בדבר מותר ואסור, וכשר ופסול, ומטעם זה אמרו חז"ל (סנהדרין יז א) שאין ממנין לסנהדרין עד שידוע לטהר השרץ מן התורה, וטעמו של דבר שאם לפעמים צריכין להוראת שעה לפסוק נגד התורה משום עת לעשות לה' הפרו תורתך (תהלים קיט כב), אזי יכול החכם או הנביא לצרף לסברת עת לעשות לה' אותן מיעוט סברות שכבר נדחו מחמת הרוב וליפך אחר המיעוט כהוראת אליהו בהר הכרמל, אבל אם אין החכם או הנביא יודע שום סברא אל ההיפך אז לעולם לא יטהרו אפילו בהוראת שעה והרי הוא מחויב לטהרו מטעם סמוך עת לעשות לה' למיעוט סברות הנוטין אל ההיפך ואתרע רובא דכנגדו, ואם בית דין שלמטה פוסקים טהור על דבר שהוא טמא מן התורה הואיל שיש סברות גם לטהרו סמוך רובא של בית דין שלמטה שהסכימו לטהרו אל מיעוט סברות שיש לו בלאו הכי לטהרו ואתרע

משרה כזו שיצטרך לדבר ע"י מייקראפאן בשבת וי"ט. יידו, משה פיינשטיין.

שו"ת אגרות משה אורח חיים חלק ד סימן פה

שימוש במכשיר שמיעה לחרש בשבת כ"ב מנ"א תשכ"ט. מע"כ ידידי מהר"ר ברוך יצחקי שליט"א.

הנה בדבר מכונת השמיעה לחרשים אם יש בזה האיסור דיש בדבור ע"י מייקראפאן/מיקרופון/, נוהגין אנו כאן להקל אף שאנו אוסרין בדבור במייקראפאן מארבעה טעמים, שני טעמים שהם לחשש איסור מלאכה אבל אין האיסור ברור, ושני טעמים שברור איסורם אבל הם מדרבנן, מהטעם שאבאר.

והנה הטעם שאסור במייקראפאן משום שבחול הדרך של בנ"א לחברו להעלעקטרי רק בשעה שצריכין לדבר ולא קודם, הרי איסור זה הוא דוקא בדבר שמשמע קול לרבים, כהא דנתינת חטים לתוך רחים של מים בע"ש כדי שיטחנו בשבת כדאיתא בשבת דף י"ח, משום שיאמרו שנתן החטים בשבת ובכל כה"ג שאוושא מילתא, שהוא שייך במייקראפאן שהוא נשמע לרבים, ולא במכונה זו שהוא ענין שלא נשמע כלל לאחרים שאינו בכלל איסור זה, עיין בב"י סוף סימן של"ח וברמ"א /או"ח/ ס' רנ"ב סעי' ה' בסופו ובמ"ב שם ס"ק מ"ח.

והטעם דכיון דהכל יכולים לתקן הוא ג"כ בכלל איסור כלי שיר, דהא מצוי שמתקלקל ויבואו לתקנו, נמי אין לאסור כיון דהוא רק לחרשים שיש להחשיב זה מילתא דלא שכיחא שלא גזרו, וגם שהוא צורך גדול מאד לאלו הצריכין לזה שבלא זה יש חשש פ"נ =פוקח נפש= כשירצה לילך החוצה שלא ישמע נסיעת המכוניות (קארס) שיש לומר שלא גזרו כה"ג, וכדי שלא יבא לחשש שיתקן צריך לדבק איזה דבר במקום ששייך התקון, ואילו היה זה בכלל הגזירה לא היה מועיל זה אבל כיון שאינו בכלל הגזירה מועיל זה לענין עצם החשש שלא ישכח ויתקן. ונמצא שמאלו איסורים הברורים שאיכא במייקראפאן ליתנהו במכונת השמיעה.

והחששות שהם מענין מלאכה שהאחד הוא בזה שקול הנשמע מהמייקראפאן אינו קול האדם המדבר עצמו אלא שנעשה שם רושם של הברותיו ומה שנשמע הוא קול ההברה שנעשה שם, הנה אף אם נימא שגם במכונת שמיעה זו נעשה כן, הא מכיון שלא ברור לן האיסור בזה דלאיוז מלאכה נדמה זה שלכן אין בידנו לאסור לחולה ולצורך גדול כזה מאחר שלא ברור לן האיסור, ובפרט שלכאורה במכונה זו לא מסתבר שהוא קול אחר הנעשה שם דהא לא נעשה הקול יותר רם מכפי שנשמע מהאדם ומה שנשמע להחרש ע"י זה הוא משום משיכת הקול לתוך האוזן ממש וליכא הפסק בינתים או שמגדיל כח שמיעתו שיש לו מעט, ואין לידע דבר ברור גם מהמומחים בזה, ונמצא שיתוסף עוד ספק בזה.

וחשש השני שמשמש בכח העלעקטרי בדבורו / כדחזינו/ כדחזינו מהא שאיכא חלוק בין מדבר בקול רם למדבר בקול נמוך שאיכא אולי חשש מלאכה בהשתמשות בכחות העלעקטרי אף בלא הבערה, נמי אינו איסור ברור ואף לא ספק ברור, וכמדומני שבמכונה ליכא חלוק בהדבורים וממילא ליכא חשש זה כלל,

בדבר לדבר בשבת ע"י מייקראפאן פשוט שאסור וכבר פרסמו אגודת הרבנים שהוא אסור, ואף שאיכא אינשי שלא ידוע להם הטעמים מחוייבים לשמוע להוראת חכמים, ואתן שהקלו לא עשו כהוגן אף אם הם רבנים ואף אם אומרים שהן גדולים בתורה.

ואבאר בקיצור את הטעמים שהם שנים שיש בהם חשש איסור מדאורייתא ושנים שהם איסורים ודאים מדרבנן, (א) דיש לידע שקול הנשמע מהמייקראפאן אינו קול האדם עצמו אלא כשמדבר נעשה רושם של הברותיו שם ומה שנשמע הוא קול ההברה, וזהו חשש איסור דאורייתא במה שבדבורו נעשה רושם באיזה מקום בהמייקראפאן, ואף שאין זה כתיבה שאינם אותיות יש עכ"פ איזה חשש מלאכה מאחר שנתחדש איזה דבר שע"ז נשמע קול רם ומרחוק אולי מכה בפטיש ואולי בונה, וצריך לעיין בברור איזו מלאכה, עכ"פ טעם זה הוא לחוש לאיסור דאורייתא, אף שלא ברור האיסור.

(ב) שלפי מדת הקול נגדל הוצאת כח העלעקטרי / החשמלי/ ונמצא שבדבורו הוא מגדיל ומקטין את העלעקטרי, ורואין זה בחוש כשמדברין עוד מכונה בחשמל המודדת הדבור בהמייקראפאן למי שרוצה להשוות את קולו, שלכן אף כשלא מחברין מכונה כזו יודעין אנחנו שמשמש בדבורו בהעלעקטרי יותר ממה שהמייקראפאן בחבורו משמש בעצמו בלא דבורו, וכשמדבר בקול רם משמש בעוד יותר, והשתמשות בכחות העלעקטרי יש חשש איסור דאורייתא אף בלא הבערה ויש לעיין בזה טובא למעשה.

(ג) כיון שבחול הדרך לחבר המייקראפאן להעלעקטרי רק בשעה שצריכין לדבר ולא קודם, לכן אף אם לא היה שום איסור בעצם הדבור אסור זה מדרבנן, מהא שאסור ליתן חטין לתוך רחים של מים בע"ש =בערב שבת= אלא כדי שיטחנו בשבת כדאיתא בשבת דף י"ח, ומפורש בב"י ס' של"ח ד"ה כתב האגור שמתעם זה היה לן למיסר להכין ולערך זוג המקשקש לשעות עשוי ע"י משקלות, (שהם הזייערס/ השעונים/ הגדולים שהיו בדורות הקדומים ובילדותנו השתמשו עוד בהרבה בתים בוייערס כאלו), אבל כיון שאף בימי החול רגילים לתקנו על יום שלם מותר גם בע"ש שאין לגזור שמה יאמרו שעתה בשבת העריך אותו כיון שבכל יום מכינין מיום שעבר, הרי מפורש שאם אין עושין כן בחול אסור, ולכן כיון דבימי החול מחברין את המייקראפאן רק כשצריך לדבר, אסור לחברו בע"ש על כל השבת כדי שידברו בו בשבת דהרי אפשר לומר שהיום קודם הדרשא וקודם התפלה חבורו להעלעקטרי. ומטעם זה אסור להעמיד בע"ש רעדיא וטעלעוויזן/וטלביזיה/ כדי לראות ולשמוע בשבת.

(ד) דאיכא בזה גם איסור כלי שיר שאסרו מטעם שמה יתקן, דאף את המייקראפאן יכולין כמעט רוב בנ"א לתקן כשמתקלקל בתוך הדבור וזה אירע הרבה פעמים, ואיסור זה הוא ג"כ איסור ברור דרבנן, ואין מועיל מה שיסגרו באופן שלא יוכלו לתקן דמה שנאסר מדרבנן אסרו בכל אופן אף כשעשו עצה שלא יתקנו.

ולכן ברור שהמייקראפאן אסור להשתמש בו בשבת וי"ט ואין להקל אף לצורך גדול ולכן אסור למע"כ לקבל

במקום עיגון כעובדא זו ודאי מחוייבין גם אנחנו להורות אם רק נראה לנו להתיר ואסור לנו להיות מהעניים ולעגן בת ישראל או לגרום להכשיל באיסורין או אף רק להפסיד ממון ישראל. ועיין בגיטין דף נ"ו ענותנותו של ר' זכריה בן אבוקולס החריבה את ביתנו שקשה למה אמר ענותנותו מה שייך זה לענוה ועיין במהר"ץ חיות דבר נכון וג"ז ממש כיוצא ומוכרחין אנו להורות גם למעשה כשנראה לנו בראיות ובהבנה ישירה ובפרט במקום עיגון כזה ולהציל ממכשול כזה.

הקדמת אגרות משה ח"א ומאחר שנתברר שהאמת להוראה הוא מה שנראה להחכם אחרי שעמל ויגע לברר ההלכה בש"ס ובפוסקים כפי כחו בכבוד ראש וביראה השי"ת שכן יש להורות למעשה

24. וכ"ש חידושין אמיתים דאורייתא המתחדשין ע"י האדם. אין עורך לגודל נוראות נפלאות ענינם ופעולתם למעלה. שכל מלה ומלה פרטית המתחדשת מפי האדם. קב"ה נשיק לה ומעטר לה. ונבנה ממנה עולם חדש בפ"ע.

25. A non-*posek* cannot merely turn to a book like *Shmirat Shabbat ki-Hilchata* to determine what to do, they must turn to their *posek*. Likewise, a *posek* may not merely turn to a book like *Shmirat Shabbat ki-Hilchata* to determine what to do, they must study the *sugya* and determine what is right.

me and *mutar* for the poor.

23. שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק א סימן קא ומש"כ ידידי איך רשאים אנו לסמוך על חדושים כאלו שבארתי למעשה ובפרט שהוא נגד איזה אחרו' הנה אני אומר וכי כבר נעשה קץ וגבול לתורה ח"ו שנפסוק רק מה שנמצא בספרים וכשיזדמנו שאלות שלא נמצאים בספרים לא נכריע אותם אף כשיש בידנו להכריע, ודאי לע"ד אסור לומר כן דודאי עוד יגדיל תורה גם עתה בזמננו ומחוייב כל מי שבידו להכריע כל דין שיבא לידו כפי האפשר לו בחקירה ודרישה היטב בש"ס ופוסקים בהבנה ישירה ובראיות נכונות אף שהוא דין חדש שלא דברו אודותיו / אודותיו / בספרים. ואף בדין הנמצא בספרים ודאי שצריך המורה ג"כ להבין אותו ולהכריע בדעתו קודם שיורה ולא להורות רק מחמת שנמצא כן דהוי זה כעין מורה מתוך משנתו שע"ז נאמר התנאים מבלי עולם שמורין הלכה מתוך משנתם בסוטה דף כ"ב ע"י"ש בפרש"י. ואף אם הכרעתו לפעמים נגד איזה גאונים מרבתינו האחרונים מה בכך הא ודאי שרשאים אף אנו לחלוק על האחרונים וגם לפעמים על איזה ראשונים כשיש ראיות נכונות והעיקר גם בטעמים נכונים ועל כיוצא בזה אמרו אין לדיין אלא מה שענינו ראוות כמפורש בבבא בתרא דף קל"א ע"י"ש ברשב"ם, כיון שאינו נגד הפוסקים המפורסמים בעלי הש"ע שנתקבלו בכל מדינותינו ועל כיוצא בזה נאמר מקום הניחו להתגדר בו וכו' תשובות האחרונים שמכריעין בחדושים כמה דינים למעשה. אך אין להיות גס בהוראה וצריך למנוע כשאפשר אבל במקום צורך גדול וכ"ש

רובא של טומאה, כי נתן ה' כח גם לבית דין שלמטה לעשות סברות לכאן ולכאן ונתרבו הסברות הנוטין לצד טהרה. ועל כן יפה אמרו חז"ל (חגיגה ג ב) עשה אוזן כאפרכסת וקנה לב לשמוע דברי המטהרין ודברי המטמאין, כי כפי האמת כל אדם צריך לכלל הסברות כי אי אפשר לו להיות מן הסנהדרין עד אשר יהיה ידו בכל הסברות, ומטעם זה ראוי לקבל מהם אפילו אם אומרים על ימין שהוא שמאל מצד אותן סברות הנוטים גם לצד שמאל זה דרך נכון מאד:

ואם נפשך לומר שאמרו זה על הדיין, שאין לדיין כי אם מה שענינו ראוות כמו שנאמר (דברי הימים - ב יט ו) ועמכם בדבר משפט והוא קאי על מה שאמר למעלה בין דין לדין כי הכל לפי ראות עיני הדיין, אז הדבר מבואר מעצמו כי בידו לדון על פי אומד דעתו כמו שנאמר (זכריה ח טז) אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם. ואמר שפטו על שלושתן, ובשעריכם, לשון שיעור כי שלושתן צריכין השערה שכלית ואומד הדעת לפי הזמן והמקום והענין, כי לפעמים צריך לשנות האמת מפני השלום וכיוצא, וכן השלום אינו טוב לעצמו בכל מקום כי כנוס לרשעים רע להם ורע לעולם (סנהדרין עא ב), וכן המשפט צריך שיעור ואומד הדעת בדרך שנתבאר:

22. This stems from the same principle we mentioned above. If there was one right answer this doesn't make sense—either it's kosher or treif. But once we appreciate that *eilu v-eilu* then it makes sense that it is *assur* for